

UDK 396.5
Pregledni članak

U povodu šestog međunarodnog susreta historičarki

(6. Internationales Historikerinnentreffen), Bonn, 28—31. V 1985.

ANDREA FELDMAN — LYDIA SKLEVICKY

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

U organizaciji radne grupe za ženske studije Univerziteta u Bonnu (Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität) na Pedagoškom fakultetu — Seminaru za povijest, njezinu didaktiku i političku izobrazbu, održan je Šesti međunarodni susret historičarki.

Budući da se historija žena i feministička historija često izjednačuju,¹ potrebno je napraviti distinkciju između ta dva termina. Naime, historija žena često se shvaća kao marginalno spominjanje žena koje se dodaje tzv. općoj historiji. S druge je strane sve prisutnije mišljenje kako su žene »nevidljive« u historiji i kako tu očitu nepravdu i neznanstvenu činjenicu treba ispraviti uvođenjem u historijski obzor žena, odnosno ocjenom doprinosa žena općem civilizacijskom toku. Američka povjesničarka Gerda Lerner zaključuje u svojoj knjizi² kako je nužno promijeniti stav o marginalnom doprinosu žena civilizaciji, osporavajući djelovanje muškaraca kao isključivo relevantno korisno djelovanje. Civilizacija se, prema toj struji razmišljanja, sastoji od zbirke aktivnosti i muškaraca i žena koje se moraju promatrati kao jednako značajni povijesni fenomeni.

Dakako, za razvoj historije žena i ženskih studija uopće presudan je i suvremeni ženski pokret. O tome kaže jedna od organizatorica ovog skupa prof. dr Annette Kuhn s Univerziteta u Bonnu: »Ženski je pokret bio presudan za studentice i nastavnice povijesti, on je stvorio novu političku svijest, spoznajnoteorijsku potrebu među ženama koja je bila u sazvučju s 'progresivnom' historijom.« Docentica Hildegard Knitterscheidt, također s Univerziteta u Bonnu, naglašava: »U SR Njemačkoj historija je najkonzervativnija znanost, za nju je karakteristično i ignoriranje suvremenih društvenih pokreta, a naročito ženskog pokreta.« Potrebno je objasniti kako u SR Njemačkoj historija odista ima legitimirajuću ulogu, a ne kritičku. To se posebice odnosi na selektivnost historijskog sjećanja. Naime, mlade su generacije osuđene na »zaborav« — to se odnosi na činjenicu da poslijeratne generacije ne znaju gotovo ništa o vremenu nacizma u Njemačkoj. Omladinski je pokret potkraj šezdesetih godina inzisti-

¹ O historiji žena kao dijelu američke socijalne historije vidi: *Mirjana Gross*, Što je novo u američkoj »novo historiji«, *Casopis za suvremenu povijest*, 1/1979, 103.

² *Gerda Lerner*, *The Majority Finds Its Past*, Oxford University Press, 1979.

rao, uz ostalo, na svojem pravu na »sjećanje« i tim istodobno izražavao nezadovoljstvo odnosima društva prema njemu. Na istoj toj liniji aktivirao se i ženski pokret. Stručnjakinje, ali i široke mase žena u pokretu postavile su zahtjev za osvajanje vlastite prošlosti, traženje korijena, a tim i mogućih uzora za izgradnju novog identiteta. Tako se od 1980. godine počinju organizirati stručni sastanci zapadnonjemačkih povjesničarki. Do danas je održano šest sastanaka (univerziteta u Berlinu, Bremenu, Bielefeldu, Berlinu, Beču i Bonnu), a od 1983. u Berlinu intenziviraju se napor i da sastanci postanu međunarodni, da uključe diskusije i omoguće dijalog žena sa Zapada i Istoka, Sjevera i Juga.

U razgovorima i razmišljanjima o aktivnosti tih skupova moguće je iskazati dva povezana interesa zapadnonjemačkih historičarki. Prvi bi bio postavljanje novih istraživačkih pitanja, jer kako kaže Hildegard Knitterscheidt: »Polje istraživanja feminističkih povijesnih ženskih studija obuhvaća dvije tisuće godina povijesnog razvoja.« Tim novim pitanjima pripadaju i pitanja o neprisutnosti žena u povijesti, o specifičnom položaju žena u različitim povijesnim razdobljima, pitanje o kvaliteti povijesnosti ženske egzistencije. Drugi bismo interes mogli nazvati »sindikalističkim«, jer se odnosi na praktične probleme na koje nailaze žene pri bavljenju ženskim studijama. To je, na primjer, diskrepancija između broja studentica povijesti naspram broja nastavnica na univerzitetima, kao i teže zapošljavanje profesorica, te diskriminacija žena u profesijama. Nadalje, postavlja se zahtjev za institucionalizacijom historije žena, budući da se u većini slučajeva predaje na dobrovoljnoj bazi (neplaćen rad) izvan curricula. Prof. dr Barbara Duden s Tehnische Universität, Berlin, govorila je o tome u Beču 1984. »Postoji očita shizofrenija — s jedne strane 'spolno neutralna', 'objektivna' historija, a s druge usamljeni otoci, geto ženske historije koja u takvim okolnostima istražuje povijest ženskog pokreta, žene u periodu nacizma, povijest kućnih pomoćnica, vještica itd.« Annette Kuhn smatra da sadašnji trenutak razvoja historije žena obilježava želja za integracijom na fakultete, te da se nadaje nužnost nadilaženja prakse isključivo autonomnih istraživanja. Žene na univerzitetima u SR Njemačkoj postavljaju u tom smislu konkretne zahtjeve. I u budućnosti kane održati veze sa ženskim pokretom koji je bio inspiracija i poticaj za njihove znanstvene aktivnosti, no istodobno traže putove za integraciju u sadašnje institucije.

Od 1983. godine izraženiji su naponi da se skupovi historičarki internacionaliziraju. U Beču je 1984. uvedena praksa plenarne debate (Podiumsdiskussion) na kojoj se razmatra sadašnji trenutak ženskih studija s posebnim osvrtom na povijesne ženske studije u pojedinim zemljama. Takva praksa omogućava komparativnu perspektivu, koja je plodna za razvoj znanosti uopće, i za upoznavanje i dijalog između različitih pristupa i iskustava u istraživanju.

Kako bismo dobili uvid u probleme, i organizacijske, i metodološke, i potencijale historije žena u zemljama gdje ona predstavlja osmišljen spoznajnoteorijski i egzistencijalni napor većeg broja znanstvenica i studentica i njihove stručne publike, predočit ćemo sažetak tih diskusija sa šestog bonnskog sastanka. Moguće je iznijeti résumé ovih grupa problema:

- širi krug nadahnuća (temelji »ženske« kritike tradicionalne povijesne znanosti),
- stupanj institucionalizacije, odnosno organizacije,
- metodološke konzekvence, teme, problemi i dostignuća historije žena, i

— mogućnosti, potencijali i perspektive koje se otvaraju pri istraživanjima takvog tipa.

Referentice iz svih zemalja koje su sudjelovale na tim skupovima utvrdile su da je odlučan poticaj istraživanjima dao razvoj suvremenih ženskih pokreta s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina. No, svaka sredina imala je i svoje specifičnosti.

Ženske studije u Danskoj od početka imaju interdisciplinarni karakter s izričitim naglaskom na sociološkim istraživanjima marksističke orijentacije. S marksističkim teorijskim aparatom započinju analizirati položaj žena u društvu od početka industrijske revolucije. Historijska znanost u Danskoj, pod jakim utjecajem njemačke metodologije, inzistirala je na tradicionalno shvaćenim izvorima, a budući da o ženama ima zanemarivo malo takvih izvora, pretpostavljeno je traženje novih pristupa u izučavanju ženske historije.

U Velikoj Britaniji teren za historiju žena pripremili su historija radničkog pokreta (labor history) pedesetih godina, koja je dala razmjerno malo podataka o ženama što se pojavljuju uglavnom u ulozi žrtve, i društvena historija (social history) koja je omogućila razlikovanje spola (kao biološke kategorije) i roda (kao društveno uvjetovane kategorije koja je kao takva podložna povijesnim mijenama). Karakteristična je popularizacija i primjena metoda oralne povijesti (oral history) koja omogućava spoznaju stavova i iskustva sudionika povijesnih događaja, no ponešto je sporna za spoznaju povijesnih činjenica. Tim aktivnostima treba pribrojiti i pokret britanskih socijalističkih povjesničara, koji od prve polovice sedamdesetih godina izdaju časopis *History Workshop. A journal of socialist historians*, koji je orijentiran na proučavanje historije donjih slojeva. U novije vrijeme u podnaslovu tog časopisa istaknuto je proučavanje historije žena.

U Francuskoj je iskustvo analističke škole i nove historije («la nouvelle histoire») omogućilo istraživanje historije mentaliteta, historije običaja, i povijesti imaginarnog. Takvi pristupi i pomaci u razvoju historijske znanosti otvorili su mogućnosti i za istraživanje historije žena, no nisu neposredno pridonijeli samim istraživanjima. Prvi radovi o historiji žena nastali su u okviru francuskog pokreta za oslobođenje žena, a kao fundamentalno djelo ističe se knjiga »Povijest francuskog feminizma od srednjeg vijeka do naših dana« (Maité Albistur i Daniel Armogathe, *Histoire du féminisme français du moyen âge à nos jours*, Paris 1977, éditions des femmes).

Pod utjecajem francuskih analista na američku Novu ljevicu, razvija se u SAD nova društvena historija (new social history) koja bavljenje problemima običnih ljudi pretpostavlja bavljenju problemima države, i u žarište interesa radije stavlja procese društvenog iskustva nego izuzetne političke događaje.³

Od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina historija žena, nadahnutna ženskim pokretom i na tim zasadama, postaje najznačajniji dio istraživanja ženskih studija.⁴ Danas je historija žena dosegla u američkim okvirima stupanj nesumnjive disciplinarnе diferencijacije, gotovo do izdvojenosti iz korpusa ženskih studija po stupnju vlastite specijalizacije i profesionalizacije.

³ Usp.: Nancy F. Cott & Elisabeth H. Pleck, *A Heritage of Her Own, A Touchstone Book*, 1979, 9—11.

⁴ *Marksizam u svijetu*, 8—9/1982, uredila prof. dr Rada Iveković.

Što se tiče socijalističkih zemalja, nepostojanje suvremenih ženskih pokreta pretpostavlja i zanemarivanje razvoja ženskih studija. Referentice iz Mađarske i Bugarske nisu posvjedočile ni o mogućem poznavanju tradicije ženskih pokreta u svojim zemljama. Istraživanje historije žena uglavnom se pojavljuje kao sastavni dio istraživanja historije porodice. Ipak, na fakultetima, na inicijativu studentica, organiziraju se pojedina predavanja i seminari koji bi mogli potaknuti i ozbiljnija istraživanja historije žena.

U Jugoslaviji postoji malobrojna povijesna literatura, iako nije šire poznata ni popularizirana.⁵ Njome se služi najuži stručni krug ljudi, a još uvijek je prisutno mišljenje po kojem istraživanje žena, a naročito njihove povijesti ima niži status u profesiji. Ipak, postoji iskazani interes za traženje novih pristupa »ženskom pitanju« kao što su promišljanje mogućnosti marksističkog feminizma,⁶ odnosno statusa žena kao subjekta/objekta filozofije,⁷ te stručni rad članica i članova sekcije »Žena i društvo« Sociološkog društva Hrvatske.

Problem organizacije, odnosno stupanj institucionalizacije, omogućava valorizaciju aktivnosti ženskih studija uglavnom u odnosu na sveučilišta (tj. na katedrama povijesti). Grupe zainteresiranih nastavnica i studentica organiziraju seminare, najčešće dobrovoljno, na većini evropskih univerziteta. Studentice i nastavnice iz Nizozemske, Švicarske, Austrije i SR Njemačke suprotstavljaju se tamošnjoj situaciji koju karakterizira »represivna tolerancija« (Marcuse), tj. da ih se tolerira, ali ne uzima ozbiljno. Nastoje da se historija žena integrira u opću povijest, zahtijevaju sigurnost i stalnost zaposlenja nastavnica i istraživačica, kako bi se zadržao kontinuitet rada.

Tako je, na primjer, iz širokog organizacionog odbora prošlogodišnjeg susreta historičarki u Beču konstituirana na fakultetu grupa »Bečke historičarke« (Wiener Historikerinnen) koja je nakon održavanja susreta historičarki 1984. uputila zahtjev ministarstvima prosvjete i znanosti, te Univerzitetu da se preispita tretiranje i zastupljenost historije žena u udžbenicima povijesti. Nakon te njihove aktivnosti pozvane su da surađuju na zajedničkom projektu, koji financiraju pojedine političke partije, no one su odbile bilo kakav oblik suradnje, jer smatraju da financijeri tako žele promicati vlastite dnevopolitičke interese.

U britanskim gradovima (London, Sheffield, Manchester, Liverpool) već duže vremena djeluju nezavisne, lokalne grupe historičarki i zainteresiranih laika. One su po samorazumijevanju dio ženskog pokreta: surađuju, organiziraju susrete i konferencije, uspješno privlače širi krug zainteresiranih, a žele prodrijeti i izvan akademskih krugova. Izdaju priručnike o metodologiji istraživanja historije žena. Traže nove podatke: biografije, arhivsku građu, memoarsku građu, te kompjuteriziraju raspoloživu građu, podatke, izvore. U Britaniji je moguće diferencirati četiri do sada realizirane mogućnosti institucionalizacije: na univerzitetima, pri katedrama povijesti; pojedine kursove na politehničkim sveučilištima; te aktivnosti obrazovanja odraslih u večernjim školama (tzv. Open University) i radničkim sveučilištima (Worker's Education Association). Jednako tako se u novije vrijeme otvaraju mogućnosti za postdiplomske studije (na stupnju magisterija).

⁵ Na primjer: *Jovanka Kecman, Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918—1941*, Beograd 1978. *Žene Hrvatske u radničkom pokretu*, Zagreb 1967. *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd 1972. itd.

⁶ *Blaženka Despot, Žena i samoupravljanje, Delo*, 4/1981.

⁷ Vidi predgovor Rade Iveković, *Marksizam u svetu*, 8—9/1982.

Iako nisu čvrsto povezane, grupe žena van francuskih univerziteta izdale su 1984. godine knjigu »Strategie des femmes«, koja predstavlja sažetak trogodišnjih sastanaka izvan tamošnjih obrazovnih institucija. Na univerzitetima od vremena studentskih pobuna 1968. počinju djeovati još nestrukturirane ženske studije (prvi pokušaj zbio se na univerzitetu Vincennes u Parizu). Do danas su otvorene katedre za povijest žena na univerzitetima Paris VII, Aix-en-Provence, Lyon, Toulouse. Situacija tih katedri, i financijska i kadrovska, nešto se popravlja dolaskom ljevice na vlast. Francuskinje su aktivne u izdavanju časopisa tako da redovno izlaze: *Penelope*, *Le Bulletin de Aix-en-Provence*, *Le Bulletin de Lyon* i drugi. Zanimljiv je podatak o »otkrivanju« i revalorizaciji Biblioteke Marguerite Durant u Parizu s početka 20. stoljeća. Ona je, naime, prikupljala sve knjige koje su pisale žene i izdavala časopis koji se zvao *La Fronde*. Biblioteka je postala dokumentacioni i istraživački centar za historiju žena i ženske studije uopće. Aktivnosti profesionalnih povjesničarki pomažu integraciji ženskih studija u znanstvene discipline i predmete istraživanja.

Najdulja i najrasprostranjenija tradicija institucionaliziranih ženskih studija u posljednjih petnaest godina dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država. Toj je institucionalizaciji pogodovala decentralizacija visokoškolskoga obrazovnog sistema i uvođenje načela afirmativne akcije (affirmative action).⁸ Jer, kako kaže publicistkinja Hilary Rose: »postoji povezanost između znanja i organiziranih struktura znanosti, te roda (gender) koji je zauzeo ove strukture, i mnoge žene osjećaju da ne mogu naći prostor u kojem bi se mogle adekvatno izraziti.«⁹

No, valja napomenuti da je bilo 1984. godine na američkim sveučilištima 20.000 kursova (predmeta) ženskih studija, a obranjene su 2154 doktorske teze. Postoje i redovni postdiplomski studiji (1974. bilo ih je 2000). Pri mnogim fakultetima postoje centri za ženske studije (Women's Studies Centers) koji zastupaju sindikalne interese zaposlenih i služe kao veza sa ženskim pokretom, te populariziraju znanstvena istraživanja. Pri dva velika profesionalna udruženja američkih povjesničara postoje sekcije povjesničarki (Women's Caucus), no još je uvijek očita profesionalna diskriminacija — profesorice na fakultetima zarađuju godišnje u prosjeku 2500 dolara manje od svojih muških kolega na istom položaju. Od vremena predsjednika Cartera pri fakultetima i centrima za ženske studije svake se godine u tjednu u kojem pada 8. mart okupljaju povjesničarke da bi raspravljale o aktualnim problemima istraživanja historije žena (Women's History Week).

Postoji širok raspon istraživačkih tema kojim se bavi historija žena. Kao ilustraciju za to možemo, na primjer, navesti: istraživanje problematike konstrukcije spolnih uloga, obiteljske ideologije, ženske svakodnevice, te učestale diskusije o metodologiji.¹⁰ proučavanje lokalne historije žena, primjene psihoanalitičkog tumačenja motivacije žena za određeno ponašanje u različitim historijskim situacijama, odnos majka-kćerka, popularizaciju metode, istraživanje ženskih po-

⁸ Program »affirmative action« uveden je u okviru Zakona o građanskim pravima 1964. godine, a cilj mu je da zakonskim putem i uvođenjem obaveznih kvota za primanje na studij i zapošljavanje pripadnika svih grupa koje su bile diskriminirane u američkom društvu (Crnci, žene, etničke manjine) pokuša ispraviti tu nepravdu i diskriminaciju.

⁹ Hilary Rose, *Sciences Gender Gap. The Women's Review of Books*, vol. II, br. 8, 5.

¹⁰ Na primjer, knjige »The Sexual Dynamic of History«, 1983. i »Sex and Class in Women's History«, 1983.

kreta u određenom historijskom kontekstu, interpretaciju života i djela tzv. velikih žena i njihovu revalorizaciju, povijest žena iz Trećeg svijeta (naročito onih koje su u procesu integracije u »kolonizatorski« obrazac evropske civilizacije).

Historija je žena u različitim sredinama prolazila kroz različite razvojne faze. Tako je, na primjer, za Dansku karakterističan u prvoj fazi klasičan marksistički pristup i istraživanje prvenstveno klasnih razlika među ženama. Nadalje, u istoj fazi istražuje se sfera privatnog života kako bi se objasnilo ponašanje žena u javnoj sferi. U narednoj fazi polazi se od razlika između žena i istraživanje se pomiče ka uočavanju njihovih sličnosti (potkraj 70-ih godina). Klasični marksistički pristup dopunjava se i razbijanjem tradicionalne kritike izvora, te iznalaženjem novih izvora: podacima na temelju »oral history«, upotrebom video-kazeta, različitim izvještaja itd. Od osamdesetih godina osjetan je pomak od opisnih radova ka pokušaju objašnjenja zašto su žene u različitim društvenim situacijama, odnosno vremenskim odsjecima imale drugorazredni položaj. Očito je, dakle, da se deskriptivni radovi koriste kao temelji za objašnjenja, za iznalaženje najadekvatnijih eksplanatornih okvira za različite historijske periode.

U Francuskoj je kritika tradicionalne historiografske metode iznašla nove perspektive u istraživanjima životnog ciklusa (life cycle), uvodi se periodizacija »u skladu s tijelom« (tzv. kronobiologija). Biografija pojedine žene promatra se posredstvom promjena uloga žene u tijeku životnog ciklusa (kćerke, majke, sverkrve, udovice. . .), mijena uloge u obitelji, a u skladu s tim prati i na različite načine iskustvo historijskih promjena društva.

Kako je nemoguće odvojiti područja proučavanja, težišta istraživanja, od polaznih ideja i političkih pozicija istraživačica, teme, dostignuća i konzekvence američkih povjesničarki najviše ovise o njihovim opredjeljenjima. Tako, na primjer, liberalne feministkinje, koje se uglavnom regrutiraju iz tzv. srednje klase, težište svog istraživanja stavljaju na ideologiju i praksu kućevnosti, svakodnevice (domesticity). Za razliku od njih, marksističke feministkinje istražuju promjene u načinu društvene reprodukcije — procesu kojim društvo reproducira ljude i društvene odnose, a koji su neodvojivi od proučavanja društvene proizvodnje, te zaključuju kako analiza spolova treba pratiti analizu klasnih odnosa. Veliku pažnju u svojim istraživanjima obraćaju analizi plaćenog rada u industriji i intenzivno proučavaju period i proces industrijalizacije, upravo radi testiranja teorijskog okvira marksističkog feminizma. Radikalne feministkinje usredotočuju svoja istraživanja na pojam patrijarhata kao centralne eksplanatorne kategorije. Istražuju potlačenost žena, i u obitelji i njihovu ekonomsku ovisnost, analiziraju postojanje ženskih spolnih uloga i odnosa ostalih društvenih uloga prema spolnosti.¹¹

Nezaobilazno je pitanje koje su i kakve perspektive i potencijali razvoja historije žena?

Historija žena prošla je, naime, put od kritike suvremenosti (za što je osnovni poticaj i inspiraciju dobila od ženskih pokreta) do kritičke analize društva od početka industrijske revolucije i dalje u prošlost. Kao teorijska inspiracija historiji žena često služi marksistička teorija.¹² Širenje područja istraživanja i kritika kriterija relevancije (ne samo povijest politike, diplomacije i ratovanja, nego

¹¹ V. nap. 3.

¹² *Barbara Duden*: »Frauengeschichte als Kritikpotenzial« — izlaganje u Beču 1984, na 5. Historikerinnentreffen.

i povijesne mijene svakodnevnog života, konkretnih ljudskih odnosa i predodžbi o njima) — dakle, postavljanje novih pitanja, otkrit će nova područja i znanja o našoj prošlosti, ali i njezinom kontinuitetu u sadašnjosti. Velik broj publikacija, monografija, knjiga, zbornika i časopisa u gotovo svim zapadnoevropskim centrima¹³ očito govori o razmjerima i interesu koji vlada za taj tip historijskog istraživanja. Uz to, kongresi i sastanci koji se kontinuirano održavaju već desetak godina u organizaciji časopisa *History Workshop* (Velika Britanija), *Women's Week* (SAD), *Historikerinnentreffen* (SR Njemačka) djelatno osporavaju ne samo antropocentrizam nego i evropocentrizam klasičnopovijesne znanosti.

U tom duhu su u Bonnu bili održani referati hoji su govorili o problemima povijesnog razvoja žena u Trećem svijetu.

Posebno je zanimljivo istaći referate koji se bave problematikom žena Trećeg svijeta (npr. Norma Ramil Weiss koja je podnijela referat o vezi i odnosu između hispanizacije i problema prostitucije na Filipinima, zatim referat Carole Donner-Reichle iz Bonna o radu žena kao radu za preživljavanje na primjeru Kenije).

Diskusije koje se vode o neadekvatnosti sadašnje metodologije za proučavanje historije žena (tj. za spoznaju specifičnosti njihovog povijesnog razvoja i iskustva) ukazuju na opravdanost teze američkog antropologa Nadele koji smatra da se »činjenice mijenjaju s teorijama, a nove teorije omogućuju spoznaju novih činjenica«. Da nova istraživanja historije žena ne žele stvoriti samo zbirku »nedostajućih činjenica i pogleda«, nego predstavljaju napor u smjeru holističke historije — sinteze tradicionalne historije i historije žena,¹⁴ očito je iz ozbiljnosti sistematizacije izvora. Naime, postoje već i specijalizirane ustanove, kao npr. Arhiv ženskog pokreta u Kasselu (*Kasseler Archiv zur Frauenbewegung*), kompjuterizacija izvora u SAD, i značajna muzejska djelatnost u SR Njemačkoj (*Frauenmuseum Arhus*, odjel za ženu i povijest pri radničkom muzeju u Hamburgu), i u drugim zemljama (*Frauenmuseum Amsterdam* etc.). Velika je zasluga historije žena i spomenute konkretne djelatnosti da je animirala i laike i zainteresiranu stručnu publiku, široke slojeve žena i muškaraca u nastojanju da povijest prestane biti isključivo povijest otaca — da se otvore mogućnosti shvaćanja povijesti podjednako i u ženskom rodu.

Na tragu takvih iskustava i spoznaja odvijao se i rad šestog međunarodnog sastanka povjesničarki u Bonnu u dvanaest sekcija: žene u srednjem vijeku, žene u antici i najranijoj historiji, žene i medicina, žene i spolnost, obrazovanje žena i djevojaka, predodžba o ženstvenosti, ženski rad, žene i priroda, žene i socijalna politika, predstavljanje tekućih projekata ženskih arhiva i muzeja, ženski pokreti 19. i 20. stoljeća i žene u miru i revoluciji.

Iz programa susreta vidljivi su smjerovi istraživanja. U prvom je redu riječ o početnom stupnju integracije novih znanja o ženama u sadašnje periodizacije (žene u antici, najranijoj historiji i srednjem vijeku). Zatim slijede rezultati novih područja istraživanja sa stanovišta specifičnih pozicija žena (žene i medicina, seksualnost, obrazovanje, rad). U okviru Sekcije za obra-

¹³ *History Workshop* (Velika Britanija), *Časopis za ženske studije* (Nizozemska), *Penelope* (Francuska), serije izdanja Schwann Verlag u SR Njemačkoj (kao i časopis u konstituiranju), neki su od brojnih časopisa koji se bave tom tematikom.

¹⁴ V. Gerda Lerner, nav. dj.

zovanje žena i djevojaka Andrea Feldman održala je referat o postojanju i djelatnosti Udruženja univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije u razdoblju od 1927. do 1939. Na osnovi arhivskog materijala, literature i razgovora s preživjelim aktivistkinjama toga udruženja (oral history) pokušala je odrediti značenje koje je to udruženje imalo u vremenu u kojem je djelovalo, kao i eventualno značenje koje tradicije takvog udruženja i njegovo iskustvo mogu imati i danas za sve one koji se u drugim socio-historijskim prilikama nastoje baviti ženskim studijama.

U posljednjoj grupi tema koje su postavljene na dnevni red skupa inaugurirana su posve nova pitanja kojima se osporava samorazumljivost ahistoričnog poimanja spola (predodžbe ženstvenosti, žene i priroda) i kojima se potvrđuje aktivna povijesna uloga žena kao grupe (žene i socijalna politika, ženski pokreti u 19. i 20. stoljeću i žene u miru i revoluciji).

U okviru Sekcije žene u miru i revoluciji Lydia Sklevicky održala je referat pod naslovom »Utopiji u susret — žena 'novog tipa'« (1941—1945) u kojem se analizira slika »žene novog tipa« u toku narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Autorica je u svom referatu ukazala na emancipatorski kompleks društvene promjene u društveno-političkom i kulturnom smislu.

Izuzetno je zanimljivo bilo predavanje Marianne Walle iz Pariza o djelatnosti Lily Braun i Clare Zetkin na prijelazu stoljeća (1895—1905). u kojem se na metodološki nov način razmatralo pitanje specifičnosti položaja tzv. »velikih« žena u lijevim partijama.

U zaključku ovog prikaza možemo reći da je sam skup izuzetno uspio, da je na visokoj stručnoj razini ponovo iskazao potrebu daljnjeg proučavanja problematike historije žena i da je za većinu sudionica predstavljao poticaj za daljnje i produbljeno bavljenje tom problematikom.